ISSN: 3060-4613

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti

№8(3)
2026

13.00.00 Pedagogika fanlari
13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
13.00.03 Maxsus pedagogika
13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohalari va bosqichlari bo'yicha)
13.00.07 Ta'limda menejment
13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
07.00.00 Tarix fanlari
19.00.00 Psixologiya fanlari
01.00.00 Fizika-matematika fanlari
02.00.00 Kimyo fanlari
03.00.00 Biologiya fanlari
09.00.00 Falsafa fanlari
10.00.00 Filologiya fanlari
11.00.00 Geografiya fanlari

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslashgan ilmiy jurnal

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Elektron nashr. 476 sahifa,
24-avgust, 2026-yil.

BOSH MUHARRIR:
Karimova E'zoza Gapirjanovna – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vaziri

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Pedagogika fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI
Ibragimov X.I. – pedagogika fanlari doktori, akademik
Shoumarov G'.B. – psixologiya fanlari doktori, akademik
Qirg'izboyev A.K. – Tarix fanlari doktori, professor
Jamoldinova O.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Sharipov Sh.S. – pedagogika fanlari doktori, professor
Shermuhammadov B.Sh. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B. – pedagogika fanlari doktori, professor
Madraximova F.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kalonov M.B. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nabiyev D.X. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qo'ldoshev Q. M. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ikramxanova F.I. – filologiya fanlari doktori, professor
Ismagilova F.S. – psixologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
Stoyuxina N.Yu. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya)
Magauova A.S. – pedagogika fanlari doktori, professor (Qozog'iston)
Rejep O'zyurek – psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Wookyu Cha – Koreya milliy ta'lim universiteti rektori (Koreya)
Polonnikov A.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Belarus)
Mizayeva F. O. – Pedagogika fanlari doktori, dotsent
Baybayeva M.X. – pedagogika fanlari doktori, professor
Muxsiyeva A.T. – pedagogika fanlari doktori, professor
Aliyev B. – falsafa fanlari doktori, professor
Abdullayeva N. Sh. – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Doniyorov S. M. – "Yangi O'zbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalari tahririyati DM bosh muharriri, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan jurnalist, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
G'afurov D. O. – falsafa fanlari doktori (Phd)
Shomurodov R.T. – iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Mirzayeva F. O. – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
Jalilova S.X. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Bafayev M.M. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Usmonova D.I. – Samarqand iqtisodiyot va servis institute dotsenti
Saifnazarov I. – falsafa fanlari doktori, professor
Nematov Sh.E. – pedagogika fanlari nomzodi (PhD)
Tillashayxova X.A. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Yuldasheva F.I. – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),dotsent
Yuldasheva D.B. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent
Tangriyev A. T. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra professori
Ashurov R. R. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Panjiyev M. A. – Qashqadaryo viloyati Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari
Xudayberganov N. A. – Xorazm Ma'mun akademiyasi Tabiiy fanlar bo'limining katta ilmiy xodimi, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Vaxobov Anvar Abdusattor o'g'li – Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ
Hamkorlarimiz: O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

EDITOR-IN-CHIEF:
Karimova E'zoza Gapirzhanovna – Minister of Perschool and School Education of the Republic of Uzbekistan

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:
Ibragimov X.I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Academician
Shoumarov G'. B. – Doctor of Psychological Sciences, Academician
Qirg'izboyev A. K. – Doctor of Historical Sciences, Professor
Jamoldinova O.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Sharipov Sh.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Shermuhammadov B.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ma'murov B.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Madraximova F.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kalonov M.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Nabiyev D.X. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Koldoshev K. M. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Ikramxanova F.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor
Ismagilova F.S. – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Russia)
Stoyuxina N.Yu. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Russia)
Magauova A.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Rejep O'zyurek – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Turkey)
Wookyu Cha – President of the National University of Education, Korea (South Korea)
Polonnikov A.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Belarus)
Mizayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Baybayeva M.X. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Muxsiyeva A.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Aliyev B. – Doctor of philosophy, professor
Abdullayeva N. Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor
Doniyorov S. M. – Editor-in-Chief of the DM Editorial Office of the newspapers "Yangi O'zbekiston" and "Pravda Vostoka", Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor
Gafurov D. O. – Doctor of Philosophy (PhD)
Shomurodov R.T. – Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor
Mirzayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor
Jalilova S.X. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Bafayev M.M. – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Usmonova D.I. – Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service
Saifnazarov I. – Doctor of philosophy, professor
Nematov Sh.E. – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)
Tillashayxova X.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor
Yuldasheva F.I. – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor
Yuldasheva D.B. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor
Tangriyev A.T. – is a professor of Tashkent State University of Economics
Ashurov R. R. – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor
Panjiyev M. A. – First Deputy Head of the Department of Preschool and School Education of the Kashkadarya Region
Khudaiberganov N. A. – Senior Researcher of the Department of Natural Sciences of the Khorezm Mamun Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in Biological Sciences
Vakhobov Anvar Abdusattor oglu – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi qarorlariga asosan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalaridagi asosiy ilmiy natijalarni chop etish uchun milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan:
Pedagogika fanlari bo'yicha: OAK Kengashi tavsiyasi (26.08.2024-y., №11-05-4381/01) asosida:
• Ekspert kengashi (29.10.2024-y., №10)
• Rayosat qarori (31.10.2024-y., №363/5)
Psixologiya fanlari bo'yicha: Toshkent davlat pedagogika universiteti murojaatiga asosan OAK tavsiyasi (24.04.2025-y., №11-05-2566/01):
• Ekspert kengashi (25.05.2025-y., №10)
• Rayosat qarori (08.05.2025-y., №370/5)

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali

26.09.2023-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№C-5669363** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№136361**

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

MUNDARIJA

Oliy badiiy-pedagogik ta'limda an'anaviy ustoz-shogird an'anasi va innovatsion klaster yondashuvi integratsiyasining metodologik asoslari 10
Sultanov Xaytboy Eraliyevich

Ta'lim klasteri sharoitida bo'lajak fizika o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi 14
Xudoyberdiyeva Yulduz Xayrullo qizi

Ta'lim jarayonida raqamli platformalar va dasturiy ta'minotdan foydalanish pedagogik muammo sifatida 19
Tengelbayeva Dinora Muratovna

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini ekologik ta'lim va tarbiyalashning muammo va yechimlari 25
Abduraxmonova Muqaddas Oblokulovna

Axborotlashgan ta'lim muhitida telematika texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari va ularning talaba shaxsini rivojlanishidagi o'rni 30
Botiraliyev Dildorbek Muzaffar o'g'li

Mehnat migratsiyasi fenomeni va oila dialektikasining pedagogik aspektlari: translokallik sharoitida farzand tarbiyasi va "intellektual transfer" mediatsiyasi 34
K. B. Numanov

Maktab rahbarlarini karyera pog'onalari asosida tayyorlash tizimini takomillashtirishning ilmiy-amaliy asoslari 38
Ismailov Abduvali Abdumalikovich

CEFR B1 mezonlari asosida 10 va 11-sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda ijodiy topshiriqlarni loyihalash metodikasi 45
Ergasheva Feruza Davlatali qizi

Talabalarda raqamli toliqish darajasi va unga ta'sir etuvchi omillarning tahlili 48
Xamdamova Muazzamxon Xabibullo qizi

Metakognitiv kompetentlikning pedagogik mohiyati va raqamli ta'lim muhitida uni rivojlantirishning nazariy asoslari 52
Mamatmurotova Muhlisa Kamol qizi

Maktabgacha ta'limdan boshlang'ich ta'limga o'tish davrida bolalarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishning uzluksiz metodikasi 59
Otabayeva Muazzam Abdumajidovna

Ishsiz ayollarda shaxsiylik va emotsional xususiyatlarni o'rganishning nazariy-metodologik asoslari 63
Jurayeva Shaxnoza Saatmuradovna

Kasaba uyushmalari xodimlarida tashabbuskorlik va yetakchilik xususiyatlarini o'rganishning nazariy-metodologik asoslari 69
Sharipov Hayotjon Safarovich

"Muqobil energiya manbalari" fanini mustaqil ta'lim asosida o'qitishning o'quv-metodik ta'minotini ishlab chiqish 75
Abduqahhorova Munojat Abdulxafiz qizi

"Elektr ta'minoti" fanini o'qitishga mos yangi interfaol metod ishlab chiqish 79
Baratova Madinaxon Paxridinovna

"Muqobil energiya manbalari" fanini o'qitish metodikasini kompetensiyaviy va raqamli yondashuvlar asosida takomillashtirish 83
Jumayeva Farzona Behzodjon qizi

Oilada bolalarning emotsional rivojlanishining psixologik determinantlari 87
Nurmatova Muxayyo Abdumalikovna

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlashda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish modelining samaradorligi 92
Xudayqulova Fazilat Bo'riyevna

Махалля как гуманистическая воспитательная экосистема: социально-педагогические механизмы модернизации в новом Узбекистане 97
Фадлиева Амина Ильхамовна

Talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining psixologik mazmuni, tuzilishi va funksional xususiyatlari 102
Jumaniyozov Yunus Shodurdi o'g'li

Adabiyot ta'limida immersiv texnologiyalardan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari 112
Umarov Mirzohid Baxromjon o'g'li

Raqamli ta'lim muhitida talabalarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik omillari 116
Xasanov Javohir Muxtorovoch

Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'qitishda axborot texnologiyalari va hamkorlikdagi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish 125
Malikova Madina Abduraxmon qizi

Pedagogical and Methodological Possibilities for Developing Students' Critical Thinking Competence in Teaching English Based on the "Project-Based Learning" Approach 129
Berdiyorova Shakhnoza Kholmakhammatovna

Chekka hisoblash texnologiyasi yordamida aqlli mehmonxonada real-vaqt kayfiyat aniqlash va IoT qurilmalarini avtomatik boshqarish tizimi: Smart mood 132
Choryorqulov G'iyos Husan o'g'li, Botirova Mashhura Tulqin qizi

Developing Academic Writing Skills Through Digital Media Tools 137
Tog'ayeva Muattar Bahodir qizi

Xotin-qizlarda emotsional defitsit va nikohdan tashqari munosabatlar o'rtasidagi bog'liqlikning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari 144
Beknazarova Nigina Zarip qizi

Sun'iy intellekt: madaniy vositachimi yoki madaniy "darvozabon"mi? chet tili o'qituvchilarini tayyorlash uchun tanqidiy nazariy asos 148
Jakbarova Nasibaxon Po'latjonovna

Talabalarda impostor fenomeni shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarning psixologik tadqiqotlarda o'rganilganlik holati 153
Kamilova Gulzoda

Pedagogik innovatsiyalar va raqamli transformatsiya 157
Ahmedova Nilufar Farxodovna, Mamatqulova Dildora Farxodovna

Inklyuziv ta'lim muhitida interfaol metodlar orqali o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish 161
Shukurullayeva Madina

Jismoniy tarbiya va sport ta'lim muassasalarida hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashning pedagogik va me'yoriy-huquqiy asoslari 168
Ahmedov Akrom Abralovich

The Relationship Between Social Media Use for English Language Learning, Student Perceptions, and Learning Outcomes: Evidence from University Students in Uzbekistan 174
Akhad Akhmedov

Tadbirkorlik faoliyatini tartibga solishning tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlari (Namangan viloyati misolida) 177
Boyturayeva Mamura Uroyimovna

Ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb muammo sifatida 183
Mirxaliqov Bobur Zikrilloyevich

Sharq va G'arb pedagogika tarixidagi ma'naviy tarbiya va axloqiy qadriyatlar 188
Qodirova Nigora Farhodovna

Sport gimnastikasining sog'lom turmush tarzini shakllantirishdagi mexanizmlari va kompleks samaralari: tizimli adabiyotlar tahlili 193
Sharapov Atabek Gayrat uli

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

"Mustaqil fikrlash", "kompetensiya", "kompetentlik", "fikrlash kompetensiyasi" tushunchalarining pedagogik mazmuni 196
Kadirova Zarina Ilhomovna

Tibbiy ingliz tili darslarida ko'p komponentli blended learning strategiyalarining qo'llanishi 202
Rashidova Nodira Xabibullayevna

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning sifat so'z turkumi bo'yicha lisoniy kompetensiyasini rivojlantirish jahon olimlari nigohida 205
Mamazoirova Jangil Xamdamovna

Magistratura tadqiqot amaliyotining bo'lajak fizika o'qituvchilari kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishdagi o'rni 209
Parmanov Jamshid Tag'aymurotovich

Umumta'lim maktablari matematika to'garagida sferaning elementlarini o'rganish metodikasi 214
Jumayev Erkin Ergashevich, Omonov G'olibjon Tolibovich, Shaxnoza Xolmurodova Zoir qizi

Boshlang'ich ta'lim jarayonida raqamli va interaktiv texnologiyalar vositasida o'quvchilarning vaqtni boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish 219
Norova Nargiza Xalmamat qizi

Oliy o'quv yurtlarida amaliy mashg'ulotlar – bakalavr yo'nalishidagi matematiklarning kasbiy tayyorgarligini ta'minlovchi omil 224
Abduraxmonov Abdumo'min

Bo'lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda CDIO texnologiyasi va sanoat integratsiyasining samaradorligi 228
Baxronov Rustam Rajabovich

O'smir o'quvchilarda ijodiy faollikni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik asoslarini o'rganish tarixi 231
Botirov Zoir Nuriddin o'g'li

Husnixatga o'rgatish tamoyillari 235
Latipova Ma'rifat Salohiddin qizi, Muhammadaliyeva Xosiyatxon Xaydaraliyevna

O'smirlarda suitsidal xavf bilan bog'liq tajovuzkorlik va psixologik determinantlarning kompleks diagnostikasi 240
Nahalboyeva Nigora Turdi qizi

Raqamli muhitda yoshlar ijtimoiylashuvining psixologik xususiyatlari 245
Sangirova Nilufar Sayfidinovna

O'smirlik davrida psixologik o'zgarishlar: omillar, xususiyatlar va psixologik yondashuvlar 251
Usmonova Munira Sayfiddinovna

Nutq buzilishlari mavjud bolalarning ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishda psixologik intervensiyalar samaradorligi 256
Axmedova Munavvar Numanjanovna

Tarix darslarida wordmint: o'quvchini faol ishtirokchiga aylantirishning innovatsion usuli 261
Eshankulova Ma'mura Davlatovna

Zamonaviy fizikani oliy ta'limda o'qitishning konseptual-metodologik muammolari 265
Bekpo'latov Ulug'bek Rahmatulla o'g'li

Menejment ta'limida ekonometrik tahlil natijalarini boshqaruv qarorlariga transformatsiya qilishning didaktik modeli 269
Bobonorova Qundizxan Quralbay qizi

Zamonaviy psixologiya va pedagogikada shaxsga xos universal ta'limiy faoliyatlarning ahamiyati 273
Shomirzayeva Nargiza Sherali qizi

Jismoniy tarbiya jarayonini individuallashtirishda raqamli monitoring texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslari 277
Axmedova Sarvinoz Azatovna

Umumta'lim maktablari tarix darslarida immersiv texnologiyalarini qo'llash 282
Rasuljon Atamuratov

Talaba-kurashchilarning mashg'ulot yuklamalarini individual me'yorlash va uning pedagogik asoslari 287
Davletova Ullijon Sapavoy qizi

Talabalarida axborotni intensiv qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zarurati 290
Ergashev Bunyod Shokir o'g'li

Umumta'lim maktablari o'qituvchilarida kasbiy deformatsiya (burnout)ni oldini olishning psixologik shart-sharoitlari 296
Mardiyeva Dilarom Saparboyevna

Turning Traditional Classrooms Upside Down: Main Principles of PBL (Project-Based Learning) 300
Hakimova Halimakhon Hamzayevna

Ingliz tili o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda zamonaviy yondashuv 305
Norqulova M. B.

Ta'lim tashkilotlarida innovatsion ta'lim muhitining pedagogik mohiyati va tarkibiy komponentlari 311
Nosirov Asliddin Sadriddinovich

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida milliy qadriyatlar targ'ibotiga innovatsion yondashuv 316
Sh. Sh. Abdurasulova

Terminologik kompetensiya bo'lajak shifokor kasbiy kompetentligining komponenti sifatida 320
Namazova Munavvar Oltibekovna

Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar (FSMU, BBB, Klaster) vositasida ta'lim samaradorligini oshirish ... 323
Abduvahobova Feruzabonu Kozim qizi

Pedagogical Strategies for Integrating the Life and Literary Heritage of Ibrayim Yusupov Into Modern Education 326
Atajanova Gulsara Baxit qizi

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv motivatsiyasini shakllantirishda oila-maktab hamkorligining o'rni .. 329
Karimova Shoxsanam Islomxon qizi

Using Model Essays to Develop IELTS Writing Task 2 Performance: An Evidence-Based Approach to Noticing, Analysis, Imitation and Independent Writing 333
Otakulova Dildora Hakimbek qizi

Uzunlikka sakrovchi yengil atletikachilarni tayyorlashda zamonaviy pedagogik yondashuvlar 337
Ro'zimatova Shohista Boltaboy qizi

Raqamli kommunikatsiya muhitida an'anaviy qadriyatlar transformatsiyasi: internet va ijtimoiy tarmoqlarning madaniy idrok hamda ijtimoiy me'yorlarga ta'siri 342
Shodiyev Jasur Xolmatjonovich

Professional Competence of Specialists Working With Older Adults: Conceptual Requirements 349
Ikromova Sitora Akbarovna

The Effect of Corpus-Based Learning on Psychology Students' Professional English Communication 353
Pulatova Durdona Ravshanovna

Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyasini takomillashtirishga oid jahon tajribalari tahlili 357
Djabbarov Farrux Tirkashevich

Talabalarda vaqtni idrok qilish va boshqarishga qaratilgan nazariy-metodologik konsepsiyalar hamda tamoyillar tahlili 361
Solayev Og'abek Ilhombek o'g'li

Tibbiy tayyorgarlik sifatini oshirish vositasi sifatida immersiv ta'lim muhitlari 367
Namazova Munavvar Oltibekovna

Milliy kurash vositalari asosida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining etnopedagogik kompetensiyasini shakllantirish modelini takomillashtirish 370
Jurayev Sayidmurat Safarovich

"Uglevodlar" bo'limini o'qitishni axborot kommunikatsion texnologiyalar vositasida takomillashtirish metodikasi (umumiy o'rta ta'lim maktablari 10-sinflar o'quvchilari misolida) 374
Rasulov Mirzobek Toxirovich

"O'simliklar fiziologiyasi" fanining o'quv mazmunini STEAM yondashuvi asosida takomillashtirish metodikasi 382
Xoliqulova Gulchehra Alimardon qizi

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Литературный текст как пространство мышления: авторская методика интерпретационного обучения студентов в вузе 389
Жабборова Гулчехра Жобировна

Развитие исследовательской компетентности будущих учителей истории посредством работы с художественно-историческими источниками 393
Равшан Хакимов

Oilaviy muhit va ota-ona munosabatlarining o'smir qizlar yolg'izligiga ta'siri 397
Baratullayeva Dilnoza Xabibullo qizi

Tabiiy fanlarni raqamli ta'lim muhitida o'qitishning metodik modeli va uning samaradorlik ko'rsatkichlari 401
Ismoilov Nodirbek Kodirjonovich

Inklyuziv ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'qish va yozishni o'rgatish metodikasini takomillashtirish yo'llari 408
Turg'unboyev Sirojiddin Faxriddinovich

Masofaviy ta'lim jarayonida iqtisodiy fanlar mazmunini loyihalash 412
Hakimova Mushtariybonu Hamid qizi

Harbiy xizmatchilarning qadriyatli yo'nalishlari va ularning kasbiy identiklik bilan o'zaro aloqadorligi 417
Asqarov Rahmatjon Rahimovich

Badmintonga xos harakatlanish mashqlari orqali 14–15 yoshli o'quvchi qizlarning epchillik va koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish 422
Qo'chqarov B. O.

Fitrat asarlarida vatanparvarlik g'oyalarining ma'naviy-ma'rifiy asoslari 427
Isomiddinov Yo'ldosh Yusubboyevich

Talabalarining kommunikativ kompetensiyasini takomillashtiruvchi differensial mashqlar va ularning turlari 432
Nafisaxon Nuriddinova Tolib qizi

Badiiy asar ustida ishlashda o'quvchilar javobini baholashning innovatsion mezonlari va diagnostikasi 436
Kadirova Mashhura Nasirovna

Talabalarning emotsional intellekti va kasbiy-pedagogik faoliyatga psixologik tayyorligi o'rtasidagi bog'liqlik 441
Xamrayeva Aziza Farhadovna

Управление инновационными процессами в высшем образовании: педагогические условия и механизмы реализации 444
Сабирова Шахноза Шавкатовна

Oliy ta'limni xalqarolashtirish sharoitida ingliz tili ta'limi sifatiga ta'sir etuvchi pedagogik omillar 448
Urazbayeva Dilnoza Ruzimbayevna

Jahon tajribasida loyihaga asoslangan ta'lim metodlari 452
Rustamova Rushona Baxramjonovna

Kollaborativ ta'lim muhitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari 460
Aslanova Nozima Xakimovna

Katta guruh bolalarini tabiat bilan tanishtirishning didaktik imkoniyatlari 466
Otayeva Salamat Sabirovna

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan shaxslarga yordam ko'rsatishning psixologik asoslari: shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirish omillari 471
Xudoyberganova Maqsuda Jumaniyazovna

KO‘RISHIDA NUQSONI BO‘LGAN SHAXSLARGA YORDAM KO‘RSATISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI: SHAXSIY VA IJTIMOIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Xudoyberganova Maqsuda Jumaniyazovna
Urganch RANCH texnologiya universiteti
Pedagogika va aniq fanlar kafedrasi v.b., dotsenti
maqsuda060179@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan shaxslarga psixologik yordam ko‘rsatishning nazariy asoslariga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilingan. Shuningdek, zaif ko‘rish tushunchasining shakllanish tarixi va mohiyati, mazkur muammoga doir olimlarning ilmiy qarashlari hamda ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan shaxslarning psixologik xususiyatlari yoritilgan. Ularning o‘z-o‘zini baholashi, psixologik farovonligi, emotsiyalarni boshqarishi, boshqalarning emotsiyalarini anglash qobiliyati, emotsional kompetentligi, empatiyasi, shaxsiy va ijtimoiy ko‘nikmalari hamda shaxslararo munosabatlariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan shaxslar, zaif ko‘rish, o‘z-o‘zini baholash, psixologik farovonlik, emotsiyalarni boshqarish, boshqalarning emotsiyalarini anglash, emotsional kompetentlik, empatiya, shaxsiy ko‘nikmalar, ijtimoiy ko‘nikmalar, shaxslararo munosabatlar.

Abstract: The article presents an analysis of the scientific literature on the theoretical and psychological foundations of providing support to individuals with visual impairments. It examines the historical development and essence of the concept of low vision, researchers’ perspectives on this issue, and the psychological characteristics of individuals with visual impairments. Particular attention is paid to their self-esteem, psychological well-being, emotion regulation, ability to understand the emotions of others, emotional competence, empathy, personal and social skills, and interpersonal relationships.

Key words: individuals with visual impairments, low vision, self-esteem, psychological well-being, emotion regulation, understanding others’ emotions, emotional competence, empathy, personal skills, social skills, interpersonal relationships.

Аннотация: В статье представлен анализ научной литературы, посвящённой теоретико-психологическим основам оказания помощи лицам с нарушениями зрения. Рассматриваются история формирования и сущность понятия “слабовидение”, научные взгляды исследователей на данную проблему, а также психологические особенности лиц с нарушениями зрения. Особое внимание уделяется их самооценке, психологическому благополучию, регуляции эмоций, способности понимать эмоции других людей, эмоциональной компетентности, эмпатии, личностным и социальным навыкам, а также межличностным отношениям.

Ключевые слова: лица с нарушениями зрения, слабовидение, самооценка, психологическое благополучие, регуляция эмоций, понимание эмоций других людей, эмоциональная компетентность, эмпатия, личностные навыки, социальные навыки, межличностные отношения.

KIRISH

Jahonda, shu bilan bir qatorda, mamlakatimizda ham so‘nggi yillarda alohida ehtiyojli insonlarga psixologik yordam ko‘rsatish masalalarining dolzarbligi ortib bormoqda. Alohida ehtiyojli bolalar tushunchasi nihoyatda keng bo‘lib, ular orasida ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan, xususan, zaif ko‘ruvchi bolalar o‘ziga xos o‘rin egallaydi.

Ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan shaxsning faolligi va faoliyatga layoqatini shakllantirish murakkab jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon shakllanadigan individual-psixologik tizimning turi, shakli va sifatini belgilovchi ichki hamda tashqi omillar, shuningdek, ularning o‘zaro murakkab ta’siriga bog‘liq. Inson shaxsining har tomonlama

rivojlanishida analizatorlar tizimining muvofiqlashgan faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Analizatorlardan birining, xususan, ko'rish analizatorining faoliyatida jiddiy cheklanish mavjud bo'lsa, atrof-muhitdan kelayotgan axborotni qabul qilish va qayta ishlash, fazoviy mo'ljal olish hamda ayrim faoliyatlarni nazorat qilish jarayonlarida o'ziga xos qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Ko'rlik va ko'rish imkoniyatining cheklanishi bilan bog'liq muammolar insoniyatni qadimdan o'ylantirib kelgan. Tibbiyot va boshqa fanlarning rivojlanishiga qaramay, ko'rish funksiyasining og'ir buzilishlarini barcha holatlarda ham to'liq bartaraf etish imkoniyati mavjud emas. Ko'rish jarayoni inson psixik rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Xususan, chaqaloqlik davrida atrof-muhitga mo'ljal olish faoliyatining shakllanishida ko'rish analizatori muhim vazifani bajaradi.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan go'dakning atrof-muhitni idrok etishi ko'ruvchi bolalarnikidan muayyan jihatlari bilan farq qiladi. Masalan, u onasi, otasi va boshqa yaqin insonlarning ovozini eshitishi, biroq ularning vizual obrazini bevosita idrok eta olmasligi mumkin. Go'dak ushbu holatning mohiyatini ongli ravishda anglamasa-da, ko'rish orqali olinadigan axborotning cheklanganligi uning psixik rivojlanishi, fazoviy mo'ljal olishi va atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning psixik rivojlanishi ayrim o'ziga xos qiyinchiliklar va to'siqlar bilan kechadi.

Ko'rish analizatorining chuqur zararlanishi natijasida atrof-muhitni idrok etish, unda mo'ljal olish va faoliyatni tashkil etish jarayonlarida muayyan qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bunday sharoitda shaxsning faolligi va muhit bilan o'zaro munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari shakllanadi. N. A. Bernshteynning qarashlariga ko'ra, faollik biologik mohiyatga ega bo'lib, organizmning tashqi muhit bilan o'zaro munosabati va unga moslashuvida muhim o'rin tutadi.

Mazkur masalaning nafaqat defektologiya va tibbiyot, balki psixologiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlarda ham alohida tadqiqot obyekti sifatida keng o'rganilishining o'ziga xos sabablari mavjud. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslarning psixologik xususiyatlari, ijtimoiy moslashuvi, mustaqilligi, emotsional holati va jamiyatga integratsiyalashuvini o'rganish ularga samarali psixologik-pedagogik yordam ko'rsatishning ilmiy asoslarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, yurtimizda 66 mingdan ziyod ko'zi ojiz shaxs mavjud bo'lib, 16 ta maxsus internatda 3 mingdan ortiq ko'rishda nuqsoni bo'lgan yoshlar ta'lim-tarbiya oladi [2].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Mavjud tadqiqotlarda ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda vizual idrok, obraz va tasavvurlarning shakllanishi, vizual-motor muvofiqlashtirish, produktiv faoliyat, yozuv, ko'rgazmali-obrazli tafakkur hamda emotsional rivojlanish bilan bog'liq o'ziga xos qiyinchiliklar qayd etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida: "Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi", deb belgilangan [1]. Mazkur konstitutsiyaviy norma alohida ta'lim ehtiyojlariga ega, jumladan, ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning sifatli ta'lim olishi va ularning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda zarur shart-sharoitlar yaratilishining huquqiy asoslaridan biri hisoblanadi.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning psixik rivojlanishi ko'rish analizatori faoliyatining cheklanganligi sharoitida o'ziga xos tarzda kechadi. Bunda birlamchi buzilish – ko'rish funksiyasining yo'qligi yoki pasayishi – ayrim psixik funksiyalarning shakllanishi va rivojlanishiga bilvosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Birlamchi buzilish natijasida turli darajadagi ikkilamchi rivojlanish qiyinchiliklari yuzaga kelishi ehtimoli mavjud [3]. O'z navbatida, bunday ikkilamchi qiyinchiliklar bolaning ijtimoiy munosabatlari, faoliyati va shaxsiy rivojlanishining ayrim jihatlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Birlamchi buzilish – ko'rish funksiyasining yo'qligi yoki turli darajada pasayishi, ya'ni vizual sezgi va idrok imkoniyatlarining cheklanishidir.

Birlamchi buzilish sharoitida bolaning rivojlanishi davomida ko'rish bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq bo'lgan ayrim psixik funksiyalarning rivojlanishida ikkilamchi qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Ularni shartli ravishda quyidagicha tavsiflash mumkin:

Birinchi darajali ikkilamchi buzilishlar: vizual idrok, obraz va tasavvurlarning shakllanishidagi qiyinchiliklar. Atrof-muhit, obyektlar va boshqa insonlarning vizual obrazlarini shakllantirish ko'rish tizimining funksional holatiga bevosita bog'liq. Vizual-motor muvofiqlashtirishning cheklanishi esa predmetlar bilan amalga oshiriladigan ayrim amaliy harakatlarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ikkinchi darajali ikkilamchi buzilishlar: produktiv faoliyat va yozuv ko'nikmalarini egallashdagi qiyinchiliklar, ko'rgazmali-obrazli tafakkurning o'ziga xos rivojlanishi, nutqda verbalizm – so'z orqali ifodalangan tushuncha bilan uning aniq sensor obrazi o'rtasidagi bog'liqlikning yetarli shakllanmaganligi – hamda emotsional rivojlanishdagi ayrim o'ziga xosliklar.

Uchinchi darajali oqibatlar bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida namoyon bo'lishi mumkin. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolaning muloqot imkoniyatlari cheklangan ijtimoiy muhitda uning ijtimoiy tajribasi yetarli darajada shakllanmasligi, o'ziga ishonchning pasayishi, muloqotga kirishishda qiyinchiliklar va ijtimoiy izolyatsiyaga

moyillik yuzaga kelishi mumkin. Ayrim bolalarda tushkun kayfiyat, passivlik, motivatsiyaning pasayishi, qiziqishlar doirasining torayishi kabi holatlar kuzatilishi mumkin [4]. Biroq bunday xususiyatlarni ko'rishda nuqsoni bo'lgan barcha bolalarga xos bo'lgan muqarrar belgilar sifatida baholash to'g'ri emas. Ularning namoyon bo'lishi bolaning individual xususiyatlari, oilaviy muhit, ta'lim-tarbiya sharoiti, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va korreksion-rivojlantiruvchi yordamning sifatiga ham bog'liq.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolaning shaxsiy rivojlanishiga oilaviy tarbiya uslubi ham sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xususan, haddan tashqari himoyalovchi tarbiya uslubida ota-onalar bolaning mustaqilligini cheklashi, uni turli qiyinchilik va muvaffaqiyatsizliklardan ortiqcha himoya qilishga intilishi mumkin. Natijada bolada mustaqillik va tashabbuskorlikning rivojlanishi cheklanib, passivlik kuchayishi, motivatsiya pasayishi hamda boshqalar bilan munosabatlarda muayyan qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Ko'rishida chuqur nuqsoni bo'lgan bolalar maktabgacha yosh davridayoq o'zlarining ko'ruvchi tengdoshlaridan ayrim jihatlari bilan farq qilishlarini anglay boshlashlari mumkin. O'smirlik davrida esa o'z jismoniy imkoniyatlarini qabul qilish va o'z-o'zini baholash bilan bog'liq psixologik kechinmalar kuchayishi ehtimoli mavjud. Ayrim ko'rishda nuqsoni bo'lgan o'smirlarda o'z-o'zini baholashning beqarorligi kuzatilishi mumkin: ular o'z imkoniyatlarini haddan tashqari yuqori yoki, aksincha, past baholashlari, hayotiy muammolarni hal etishda o'zlariga nisbatan ishonchsizlikni his qilishlari mumkin [5].

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion-rivojlantiruvchi va reabilitatsion ishlarni tashkil etishning muhim tamoyillaridan biri bolaning saqlangan imkoniyatlariga tayanishdir. Ushbu tamoyil ko'rish funksiyasining cheklanganligini boshqa sensor va psixik imkoniyatlardan samarali foydalanish orqali kompensatsiya qilishni nazarda tutadi. Bunda nutq, eshitish, taktil va kinestetik idrok alohida ahamiyat kasb etadi.

Vizual idrokning cheklanganligini kompensatsiya qilishda hid bilish, taktil va eshitish idrokidan faol foydalaniladi. Saqlangan perseptiv tizimlar yordamida shakllantirilgan obrazlar tahlil qilish, eslab qolish, taqqoslash, umumlashtirish va intellektual qayta ishlash jarayonlariga jalb etilishi lozim. Sensor obrazlarni shakllantirish jarayonida obyekt va hodisalarni batafsil tavsiflash, ularni muayyan belgilariga ko'ra guruhlarga ajratish hamda umumlashtirishda nutqdan foydalanish muhimdir. Mazkur jarayon sensor tajribani intellektuallashtirish va verbalizatsiyalashga xizmat qiladi.

Kinestetik va taktil tajribani boyitish faqat predmetlar olami haqidagi bilimlar bilan chegaralanmasligi kerak. U ijtimoiy olam – ijtimoiy hodisalar, muloqot, boshqa insonlarning xatti-harakatlari va shaxslararo munosabatlar haqidagi bilimlarni ham qamrab olishi zarur [6].

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning muhim vazifalaridan biri zaif ko'ruvchi bolalarda mavjud vizual imkoniyatlardan samarali foydalanish, fazoviy mo'ljal olish va amaliy intellektni rivojlantirishdan iborat. Bunda qoldiq ko'rish imkoniyatlaridan foydalanish bolaning individual oftalmologik holati va mutaxassis tavsiyalariga muvofiq tashkil etilishi lozim. Ko'rish yuklamasining turi, davomiyligi va intensivligini belgilashda tibbiy ko'rsatmalarni hisobga olish muhimdir.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarga psixologik yordam ko'rsatish ularning ijtimoiy kompetentligini, mustaqilligini, fazoviy mo'ljal olish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga ham qaratiladi. Buning uchun bolalarni nafaqat yaqin makonda, balki kengroq fazoviy va ijtimoiy muhitda mustaqil harakatlanishga o'rgatish zarur. Kundalik hayotda va boshqa insonlar bilan munosabatlarda to'g'ri yo'nalish olish alohida vazifa bo'lib, bu ijtimoiy intellekt va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishni talab etadi [7].

Shunday qilib, ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning asosiy vazifalaridan biri ko'rish funksiyasining cheklanganligini kompensatsiya qilish uchun zarur psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Kompensatsiya tizimi o'z-o'zidan to'liq shakllanmaydi; uning rivojlanishi bolaning faoliyati, maxsus ta'lim-tarbiya, sensor tajribani boyitish, nutqiy vositachilik va atrof-muhit bilan faol o'zaro munosabatini talab qiladi.

Ko'r yoki zaif ko'ruvchi shaxsda atrof-muhitni idrok etish jarayonida sensor-perseptiv tizimlarning o'zaro nisbati va ularning yaxlit bilish faoliyatidagi ahamiyati qayta tashkil etiladi. Natijada atrofdagi olamni idrok etishning funksional tizimi o'ziga xos tarzda shakllanadi. Shu bilan birga, tashqi muhitdan olinadigan axborotni nutq orqali vositalash, tushuntirish va belgilash mexanizmlarining ahamiyati ortadi.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslarning mustaqilligini ta'minlash uchun ko'rish funksiyasining cheklanganligini kompensatsiya qilishga xizmat qiladigan maxsus tiflotexnik vositalar ishlab chiqilgan. Shulardan biri XIX asrda Lui Brayl tomonidan yaratilgan Brayl yozuv tizimidir. Ushbu tizim olti nuqtali katakdagi bo'rtma nuqtalarning turli kombinatsiyalariga asoslanadi. Har bir harf, raqam yoki boshqa belgi nuqtalarning muayyan kombinatsiyasi orqali ifodalanadi. Ko'rishda chuqur nuqsoni bo'lgan shaxs ushbu bo'rtma nuqtalarni barmoq uchlari bilan taktil idrok etish orqali harflar va so'zlarni o'qiydi.

Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalar ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslar uchun axborotdan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Jumladan, ekran o'qish dasturlari kompyuter yoki mobil qurilmadagi matn va interfeys elementlarini ovozli shaklda yetkazib beradi. Shuningdek, audiokitoblar va boshqa ovozli elektron resurslar yozma axborotni eshitish orqali o'zlashtirish imkonini yaratadi [8].

Tiflopsixologiya sohasidagi tadqiqotchi L. I. Solntsevaning ta'kidlashicha [9], ko'r bolaning psixik rivojlanishini tushuntirishga doir yondashuvlarda muayyan farqlar mavjud. Ayrim yondashuvlarda ko'rishning yo'qligi yoki cheklanganligi bolaning rivojlanishini belgilovchi asosiy omil sifatida talqin qilinsa, boshqa yondashuvlarda bola saqlangan sensor tizimlar, nutq, tafakkur va maxsus o'qitish vositalari yordamida faol rivojlanuvchi shaxs sifatida qaraladi.

L. I. Solntseva rahbarligida olib borilgan tadqiqotlarda bolalardagi psixik jarayonlarning rivojlanishi bilan markaziy ko'rish o'tkirligi o'rtasida oddiy va bevosita bog'liqlik mavjud emasligi ko'rsatilgan. Psixik rivojlanishda maxsus ta'limning tashkil etilishi, sensor tajribani boyitish hamda bolalarda atrof-muhit haqidagi tasavvurlar tizimini maqsadli va o'z vaqtida shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Saqlangan sezgi tizimlarini rivojlantirish, idrok etilgan obrazlarni mazmunan talqin qilish hamda yuqori darajadagi bilish faoliyati ko'nikmalarini shakllantirish ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslarda kompensator jarayonlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Har qanday yosh davrida ko'rlikni kompensatsiya qilish tizimini shakllantirishning muhim shartlaridan biri faoliyatga nisbatan motivatsiyani rivojlantirish va atrof-muhitga faol munosabatni shakllantirishdir. Ko'r bolalarning to'g'ri tashkil etilgan, faol va mustaqil faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bolaning faolligi, ongliligi va mustaqilligi bilan buzilgan funksiyalarni kompensatsiya qilish hamda mavjud imkoniyatlarni rivojlantirish jarayonlari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud.

Ko'rish funksiyasining cheklanganligini kompensatsiya qilish uchun bolada saqlangan analizatorlardan samarali foydalanish, harakat faoliyatiga tayangan holda obyektlarni idrok etish jarayonlarini rivojlantirish muhimdir. Shuningdek, atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni aniq, differensiallashgan va umumlashtirilgan tarzda shakllantirish, obyektlarning obrazlarini xotirada saqlash, qayta tiklash hamda ulardan bilish faoliyatida faol foydalanish qobiliyatini rivojlantirish zarur. Bola obyektlar o'rtasidagi aloqa va munosabatlarni aniqlash, ularning alohida belgi va xususiyatlarini ajratish, taqqoslash, umumlashtirish hamda xulosa chiqarishni o'rganishi, ya'ni murakkab tafakkur operatsiyalarini bosqichma-bosqich egallashi lozim.

L. I. Solntsevaning ta'kidlashicha [7], ko'rishning birlamchi buzilishi bilan bog'liq ikkilamchi rivojlanish qiyinchiliklari barcha bolalarda bir xil darajada va muqarrar ravishda yuzaga kelmaydi. Maqsadli tashkil etilgan kompensator jarayonlar orqali ularning ayrimlarini oldini olish yoki namoyon bo'lish darajasini kamaytirish mumkin. Tadqiqotchi kompensatsiya jarayonlarini samarali shakllantirish uchun zarur bo'lgan bir qator shartlarni ajratib ko'rsatadi.

Birinchi shart – saqlangan barcha analizatorlardan, jumladan, qoldiq ko'rish, eshitish, taktil sezgi, hid va ta'm bilish imkoniyatlaridan foydalanish asosida bola bilan muntazam muloqotni tashkil etishdir. Turli sensor kanallar orqali olinadigan axborot bolaning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini boyitish va yaxlitlashtirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi shart – masofadan eshitish orqali idrok etishni bevosita kontakt va taktil idrok bilan uyg'unlashtirishdir. Bunda moddiy obyektlar bilan ularga xos tovush xususiyatlari o'rtasidagi bog'lanishlarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Natijada ko'r bola tovushni muayyan obyekt va hodisalar haqida axborot beruvchi signal sifatida farqlash hamda undan fazoviy mo'ljal olishda foydalanishni o'rganadi.

Uchinchi shart – bolaning motor faolligini rag'batlantirish va harakat ko'nikmalarini rivojlantirishdir. Bunda taktil, kinestetik va proprioseptiv sezgilarga tayangan holda predmetlarni faol o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, ilk yosh davrida "qo'l–og'iz" va "qo'l–qo'l" sensor-harakat aloqalarining shakllanishi bolaning predmetlarning shakli, hajmi, tuzilishi va boshqa xususiyatlari haqidagi tasavvurlarini boyitishga yordam beradi. Shu tariqa faol harakat, sensor tajriba va bilish jarayonlarining o'zaro uyg'unligi ko'rlikni kompensatsiya qilish mexanizmlarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslarga psixologik yordam ko'rsatishga mo'ljallangan trening mashg'uloti

1-mashg'ulot

Mavzu: Ishtirokchilarni trening dasturi bilan tanishtirish

Shior: "O'zaro hamkorlik va empatiyani shakllantirish"

Mashg'ulotning maqsadi:

- ishtirokchilarni treningning maqsad va vazifalari, qonun-qoidalari hamda ahamiyati bilan tanishtirish;
- guruhda o'zaro ishonch, hamkorlik va empatik munosabatlarni shakllantirish;
- ishtirokchilarning dasturdan kutayotgan natijalarini aniqlash.

Ishtirokchilarning dasturdan kutuvlarini aniqlash. "Aqliy hujum" metodidan foydalanilgan holda ishtirokchilarga trening dasturidan nimalarni kutayotganliklarini erkin bayon etish imkoniyati beriladi. Trener bildirilgan fikrlarni umumlashtirib, treningning maqsad va vazifalari bilan bog'laydi.

Guruh qoidalarini ishlab chiqish. Ishtirokchilar bilan birgalikda "Guruh qoidalari" ishlab chiqiladi. Qoidalar plakatga yozib boriladi yoki ko'rish imkoniyati cheklangan ishtirokchilar uchun trener tomonidan ovoz chiqarib takrorlanadi. Trening davomida yuzaga keladigan vaziyatlardan kelib chiqib, guruh a'zolarining umumiy roziligi asosida yangi qoidalar kiritilishi mumkinligi tushuntiriladi.

Ishtirokchilar: turli yoshdagi ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslar.

Kerakli jihozlar: A4 formatdagi oq qog'oz, rangli qalamlar, yumshoq koptok, stullar. Zaruratga ko'ra, taktil materiallar va kontrast rangli vositalardan foydalaniladi.

"Koptokcha" mashqi

Maqsadi: ishtirokchilarning o'zaro tanishuvini ta'minlash, ijtimoiy faolligini oshi

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotning nazariy-analitik xarakterga egaligi hamda empirik ma'lumotlarning yetarli emasligi uning asosiy cheklovlaridan biri sifatida qayd etiladi. Shu bois kelgusida ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar ishtirokida psixodiagnostik tekshiruvlar hamda psixokorreksion eksperimental tadqiqotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Ko'rish funksiyasining buzilishi bolalarda nafaqat vizual idrok jarayoniga, balki psixik rivojlanish, shaxsiy xususiyatlar va ijtimoiy munosabatlarning shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Birlamchi ko'rish buzilishi bilan bog'liq holda yuzaga keladigan ikkilamchi va uchlamchi rivojlanish qiyinchiliklarining namoyon bo'lish darajasi bolaning individual xususiyatlari, ta'lim-tarbiya sharoiti, oilaviy muhit va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash imkoniyatlariga bog'liq.

Oiladagi haddan tashqari himoyalovchi tarbiya uslubi, bolaning mustaqilligini cheklash va ijtimoiy izolyatsiya uning psixologik hamda ijtimoiy rivojlanishidagi mavjud qiyinchiliklarni kuchaytiruvchi omillardan biri bo'lishi mumkin. Shu sababli ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarga psixologik yordam ko'rsatishda ko'rish funksiyasidagi cheklanish bilan bir qatorda oilaviy, ijtimoiy va individual-psixologik omillarni ham kompleks ravishda hisobga olish zarur.

Psixologik yordamning muhim tamoyillaridan biri bolaning saqlangan sensor-perseptiv imkoniyatlariga tayanish, uning hissiy tajribasini boyitish, intellektual qayta ishlash va nutq orqali umumlashtirish imkoniyatlarini rivojlantirishdan iborat. Eshitish, taktil, kinestetik va boshqa saqlangan sensor tizimlardan maqsadli foydalanish atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni kengaytirish va ko'rish funksiyasining cheklanganligini kompensatsiya qilishga xizmat qiladi.

Shuningdek, fazoviy mo'ljal olish, mustaqil harakatlanish, muloqot ko'nikmalari hamda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik farovonligi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta'minlashning muhim shartlaridan hisoblanadi. Bunda psixologik yordam bolaning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish, mustaqilligini qo'llab-quvvatlash, o'z-o'zini baholashini barqarorlashtirish va ijtimoiy faolligini oshirishga yo'naltirilishi lozim.

Kelgusida ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslar ishtirokida olib boriladigan empirik tadqiqotlar mavjud nazariy xulosalarni tekshirish, psixologik omillar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash hamda psixokorreksion dasturlarning samaradorligini eksperimental baholash imkonini beradi. Bunday tadqiqotlar asosida ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning individual ehtiyojlari, oilaviy va ijtimoiy muhiti hamda shaxsiy va ijtimoiy kompetentlik darajasini hisobga oluvchi kompleks psixologik yordam dasturlarini yanada takomillashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi.–Toshkent: "O'zbekiston", 2023. https://lex.uz/acts/20596
2. https://uza.uz/ru/posts/inklyuziv-talimni-yolga-qoyish-insonga-etibor-va-izhtimoiy-himoya-asosidir_445621?q=%2Fposts%2Finklyuziv-talimni-yolga-qoyish-insonga-etibor-va-izhtimoiy-himoya-asosidir_445621.
3. Блинникова, И.В. Роль зрительного опыта в раннем психическом развитии детей / И.В. Блинникова // Психологический журнал. – 2000. – Том 21, № 3. – С. 49–54.
4. Блинникова, И.В. Ранние этапы развития речи в условиях зрительной депривации / И.В. Блинникова // Психологический журнал. – 2004. – Том 25, № 2. – С. 55–65.
5. Вартанян, И.А. Физиология сенсорных систем: руководство / И.А. Вартанян. – СПб. : Лань, 1999. – 224 с.
6. Выготский, Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 5 : Основы дефектологии / под ред. Т.А. Власовой. – 368 с.
7. Ермаков, В.П. Развитие, обучение и воспитание детей с нарушениями зрения: справочно-метод. пособие для учителей / В.П. Ермаков, Г.А. Якунин. – М. : Просвещение, 1990. – 223 с.
8. Ермолович, З.Г. Тифлопсихология : особенности чувственного отражения мира слепыми и слабовидящими / З.Г. Ермолович : учеб.-метод. пособие. – Минск : БГПУ им. М. Танка. – Ч. 1. – 71 с.
9. Солнцева Л.И. Некоторые особенности психического развития детей с нарушениями зрения в современных условиях // Дефектология. – 2000. – № 4. – С. 3–8.

13.00.00 Pedagogika fanlari
13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi
13.00.02 Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha)
13.00.03 Maxsus pedagogika
13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05 Kasb-hunar ta’limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06 Elektron ta’lim nazariyasi va metodikasi (ta’lim sohalari va bosqichlari bo‘yicha)
13.00.07 Ta’limda menejment
13.00.08 Maktabgacha ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
07.00.00 Tarix fanlari
19.00.00 Psixologiya fanlari
01.00.00 Fizika-matematika fanlari
02.00.00 Kimyo fanlari
03.00.00 Biologiya fanlari
09.00.00 Falsafa fanlari
10.00.00 Filologiya fanlari
11.00.00 Geografiya fanlari

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Mas'ul muharrir: Ramzidin Ashurov
Ingliz tili muharriri: Murod Xoliyorov
Musahhih: Alibek Zokirov
Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2026. №8(3)

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali 26.09.2023-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№C–5669363 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: № 136361.

Manzilimiz: Toshkent shahar, Yunusobod tumani
19-mavze, 17-uy.